

ХУДУДЛАРНИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ТРАНСФОРМАЦИЯ СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ

DSc Ахмедиева Алия Тохтаровна

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
«Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий
асослари ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази*

Аннотация. Хорижий мамлакатлар тажрибасини батафсил таҳлил қилиш минтақавий иқтисодиёт ва ижтимоий тузилмаларнинг муваффақиятли ривожланишига ёрдам берадиган умумий тенденциялар ва хусусиятларни аниқлашга имкон беради. Тадқиқот миллий ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг самарали стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун асос яратади.

Калит сўзлар: ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, стратегия, ҳудудий ўзгариш, хорижий тажриба, методология, амалиёт, назария.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО РАЗРАБОТКЕ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ТЕРРИТОРИЙ

DSc Ахмедиева Алия Тохтаровна

*Научно-исследовательский центр «Научные основы
и проблемы развития экономики Узбекистана» при
Ташкентском государственном экономическом университете*

Аннотация. Анализ опыта зарубежных государств позволяет выделить общие тенденции и особенности, способствующие успешному развитию региональных экономик и социальных структур. Исследование предоставляет основу для разработки и внедрения эффективных стратегий социально-экономического развития национальных территорий.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, стратегия, территориальное преобразование, зарубежный опыт, методология, практика, теория.

THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN DEVELOPING A STRATEGY FOR SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF TERRITORIES

DSc Akhmedieva Aliya Tohtarovna

*Research center "Scientific bases and problems of
development of the economy of Uzbekistan" under
the Tashkent State University of Economics*

Annotation. Analysis of the experience of foreign countries allows us to identify common trends and features that contribute to the successful development of regional economies and social structures. The study provides a basis for the development and implementation of effective strategies for the socio-economic development of national territories.

Keywords: socio-economic development, strategy, territorial transformation, foreign experience, methodology, practice, theory.

Кириш.

Ҳозирги даврда жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўплаб мамлакатлар учун устувор вазифалардан биридир. Тенгсизлик, экологик инқироз ва ижтимоий қарама-қаршилиқлар билан боғлиқ муаммолар тобора аниқ намоён бўлаётган глобаллашув ва ахборот жамияти шароитида доимий равишда мослашиш ва ривожланишнинг янги йўллари излаш зарур.

Хорижий давлатлар ўз ҳудудларидаги муаммоларни бартараф этиш учун ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар стратегиясини қўллаш муваффақиятини аллақачон исботладилар. Уларнинг тажрибаси барқарор ва барқарор ривожланишга интилаётган бошқа мамлакатлар учун қимматли сабоқ ва қўлланма бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Хорижий мамлакатлар тажрибасини тушуниш бизга ижтимоий-иқтисодий жараёнларни ташкил этишнинг умумий қонуниятларини аниқлашга, шунингдек, мамлакатимиз учун мос ечимларни топишга ёрдам беради. Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ўзгартириш стратегиясини ишлаб чиқиш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш илмий жамоатчилик учун ҳам, ўз мамлакатини ривожлантириш билан шуғулланадиган амалиётчилар учун ҳам қизиқиш уйғотадиган долзарб мавзудир. Бу замонавий муаммоларни тушунишни чуқурлаштиради ва ҳудуддаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни бартараф этишнинг энг самарали ёндашувларини аниқлайди.

Иқлим ўзгариши, демографик ўзгаришлар, технологик ютуқлар ва иқтисодий инқирозлар каби глобал муаммоларни ҳисобга олган ҳолда, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг самарали стратегиясини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар шарҳи.

Талаб истеъмолчиларнинг даромад даражаси, шунингдек ишлаб чиқаришни ташкил этиш усули каби омилларга боғлиқ бўлган маълум бир ижтимоий товарга бўлган эҳтиёж фарқ қилиши мумкин. Ресурслар, ўз навбатида, камайиб бормоқда, кўчирилмоқда, сифат ва миқдорий жиҳатдан ўзгартирилмоқда, табиий ресурсларга боғлиқлик ва фақат ўз ресурс базасига йўналтирилганлик маҳаллий ривожланишни пасайтиради.

Етарли ресурсларга эга бўлган ҳудудлар, бошқа минтақалардан устунликка эга, чунки улар нафақат табиий ресурсларга бўлган талаб ва таклифнинг глобал ҳолатини қўллаб-қувватлабгина қолмай, балки ўз ҳудудларига молиявий ресурсларнинг сезиларли оқимини таъминлаб, инновацияларни ривожлантиришга ҳисса қўшади. Бундай ҳудудларнинг саноат салоҳияти табиий ресурсларни қазиб олишга қаратилган ва иқтисодиётнинг “хом ашё модели”га мос келади.

Иқтисодий ривожланиш асосий омилларидан бири иқтисодиётнинг хом ашё секторига киритилган ташқи инвестициялардир. У ривожланишнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучларидан бири бўлиб хизмат қилади ва табиий ресурсларни қазиб олиш билан боғлиқ. Тармоқлар назариясига кўра, у меҳнат ресурсларини қайта ишлаш, ишлаб чиқариш ва айирбошлаш, истеъмол, хизмат кўрсатиш соҳалари ўртасида қайта тақсимлашга киритилган. Меҳнат унумдорлигининг ошиши ва аҳолининг харид қобилиятининг ошиши натижасида меҳнат ресурсларини жалб қилувчи сектор томонидан ишлаб чиқарилган жамоат товарларига талаб ортиб бормоқда.

Ушбу жараёни самарали қиладиган ва ривожланишга ҳисса қўшадиган технологиялардан қатъи назар, жамоат товарларини ишлаб чиқаришни ресурслар билан таъминлаш муаммосини кўриб чиқиш мумкин эмас. Шундай қилиб, Макконнелл ва Брю (1992) табиий ресурслар (уларнинг миқдори ва сифати), меҳнат ресурслари, капитал, технологиялар билан биргаликда минтақавий ўсиш параметрларини аниқладилар. Бозор эҳтиёжларини қондирадиган жамоат маҳсулотларини ишлаб чиқариш, шунингдек, меҳнат, капитал ва технологиялар билан иқтисодий интеграцияни талаб қилади (Филиппов, 2013). Ҳудудларнинг ресурс салоҳияти туфайли саноат ишлаб чиқаришининг нотекис ривожланишига асосланиб, технологияларни жорий этиш ва тарқатиш ҳар бир минтақа учун ўзига хос хусусиятларга эга. Ресурс базаси назариясига асосланган ресурс ёндашуви олимлар томонидан ишлаб чиқилган Каткало (2002), Клеинер (2008), Пчелинцев (2004), Тимофеев (2015) ресурс ёндашуви концепциясига асосланиб, иқтисодиётнинг хом ашё секторининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишга ноаниқ таъсирини ўрганадилар. Уларнинг таъкидлашича, иқтисодиётнинг хом ашё сектори кўлами ва муассасалаштириш даражасининг боғлиқлиги таҳлили кўп жиҳатдан

мамлакатнинг миллий-маданий ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг умумий даражаси билан белгиланади.

Ресурслар назариясини ишлаб чиқувчилардан бири Катъкало саноат корхонаси стратегиясини шакллантиришда ресурс ёндашувини қўллаш контекстида “ресурс”, бошқа нарсалар қатори, турли хил имконият ва қобилиятларни тушунишни таклиф қилди: “ваколатлар”, “кўникмалар”, “қўникмалар”, “қобилиятлар”, “ташкилий билимлар” (Катъкало, 2002).

Катъкало, Клейнер ишларига таяниб “ҳар бир иқтисодий тизим ўз фаолиятида тўрт турдаги бирламчи ресурслардан фойдаланади: макон; вақт; интенсивлик; фаолият” (Клейнер, 2008). У тизимнинг фазо-вақт ресурси ҳақида маълум бир ноёб хусусият сифатида гапиради, агар унинг етишмаслиги бўлса, тизимлар алмашиши мумкин.

Бундан ташқари, “минтақа-давлат” муносабатларида рақобат эмас, балки “кооператив типдаги муносабатлар” устунлик қилади. Пчелинцевнинг (2004) сўзларига кўра, айнан маҳаллий ҳудудлар ресурслардан фойдаланишнинг ҳозирги иқтисодиётдан уларни тизимли кўпайтириш иқтисодиётига ўтиш ташкилотчиларига айланиши керак.

Ушбу йўналишда ишлайдиган рус муаллифларининг аксарияти ривожланиш жараёни атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатмаса, жамиятнинг ҳозирги ва келажак авлодлари эҳтиёжлари қондириладиган жами ижтимоий маҳсулот, хизматлар, маълумотлар, аҳоли, шунингдек ижтимоий-иқтисодий муносабатларни такрор ишлаб чиқаришни назарда тутаяди, деб ҳисоблашади (Тимофеев, 2015).

Минтақавий такрор ишлаб чиқариш жараёнининг асоси сифатида кўпайиш цикллари назарияси Шнипером (1991) томонидан яратилган бўлиб, у минтақада “аҳоли ва меҳнат ресурслари, асосий ва айланма маблағлар, миллий бойликнинг бир қисми, пул муомаласи, ишлаб чиқариш, тақсимлаш, алмашиш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ муносабатларнинг тўлиқ цикллари” эканлигини аниқлайди.

Минтақанинг репродуктив тузилишида ижтимоий такрор ишлаб чиқариш нисбатларининг бир неча гуруҳлари (иқтисодий, саноат, ижтимоий-иқтисодий, демографик, молиявий) Гранберг (2004) томонидан кўриб чиқилган.

Шундай қилиб, инфратузилмани қўллаб-қувватловчи маҳаллий ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг тикланишини таъминлашда ижтимоий ишлаб чиқаришнинг роли аниқ. Жамоат товарлари меҳнат ва капитални, демак, бутун жамиятни кўпайтириш учун моддий шароит яратади. Маҳаллий ҳудудларда ижтимоий эҳтиёжларни қондириш жараёнлари минтақавий кўпайиш жараёнларининг таркибий қисмидир.

Шу билан бирга, уларнинг институционал ўзгаришлар назариясига кўра, “уларнинг самарадорлиги ҳақида гапириш шарт эмас, чунки хусусий даромадларнинг ўсиши ижтимоий фаровонлик билан бир хил эмас”. Ривожланишнинг институционал назарияларида Лайбкепа томонидан институционал ўзгаришларнинг “тарқатувчи” модели алоҳида ўрин тутаяди. Шунингдек, у институционал ўзгаришлар ҳар доим ҳам ресурслар самарадорлиги ва иқтисодий ўсишга олиб келмаслигига ишонган. Ўзгарувчан бизнес шароитида жамиятнинг эҳтиёжларига жавоб сифатида юзага келадиган институционал янгиликлар, агар фойда бўлса, тузилган шартноманинг барча томонлари учун мақбул ечимларга ёрдам беради.

Аузаннинг (2014) сўзларига кўра, транзакцион харажатларни камайтириш иқтисодий ўсишни ошириш омилларидан бири ҳисобланади. Унинг фикрича, ижтимоий-иқтисодий тизимларнинг ривожланишига тўсқинлик қилувчи маъмурий тўсиқларнинг қаршилигини “инклюзив учлик” (бизнес, ҳукумат ва жамият) тамойилини ўз ичига олган ижобий реинтеграция ёндашувини жорий этиш орқали бартараф этиш мумкин. Ҳамкорлик (ҳамкорлик + рақобат), жамоавий ҳаракат – балансига инвестиция, оқилона компенсация потенциал гуруҳлар йўқотишдан, кириш (информсент) – иқтисодий хулқ янги модели етиштириш.

Академик Гранберг (2004) ҳудуднинг фундаментал аҳамиятига асосланиб, “улар орасидаги кўплаб объектлар ва алоқаларни ўз ичига олган: аҳоли пунктлари, саноат корхоналари ...”, ва ҳоказо, у ишлаб чиқарувчи кучларни тақсимлаш, иқтисодий раёнлаштириш, минтақавий ва маҳаллий ривожланиш тамойилларини ўрганиб чиқди. Тадқиқот режасида Гранберг (2003) фазовий ривожланишни ривожланаётган интеграл табиий ва иқтисодий тизимлар тўплами сифатида кўриб чиқади.

Гринчелнинг (2012) асарлари минтақавий агломерация жараёнини ўрганиш, унинг типологияси, рақобатбардош потенциални аниқлаш, унинг курсининг миқдорий ва сифат

хусусиятларини ҳисобга олишга бағишланган. Фазовий ўлчовлар методологияси рақобат ҳолатига ва ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларнинг ривожланиш даражасининг комбинациясига қараб минтақалар гуруҳларини стратегик жойлаштиришга асосланган.

Кузнецов ва Румянцев (2013) ҳудуднинг илмий ва инновацион маконининг хусусиятлари контекстида ҳудудларни илмий, техник ва инновацион ривожлантириш муаммоларига эътибор беради. Бундан ташқари, Румянцев (2013) буни “фазовий” фалсафий категорияси асосида амалга оширади. Олимни талқин қилишда илмий ва инновацион фаолият муаммоларини ҳал қилиш минтақада худди шу номдаги фазовий майдоннинг кенгайиши билан чамбарчас боғлиқ.

Дваснинг (2016) сўзларига кўра, “муайян ҳудудларда илмий-техник потенциалнинг концентрацияси маълум чегара қийматларига етганда (индивидуал, параметрлари турли кластерлар учун фарқ қилади), бу потенциалнинг тегишли ҳудудни ривожлантириш самарадорлигига таъсир қилиш механизмларида нафақат миқдорий, балки сифат ўзгаришлари ҳам мавжуд”.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Ривожланган мамлакатларда замонавий ижтимоий такрор ишлаб чиқаришни инновацион қайта ишлаш сифатида таърифлаш мумкин, унинг асосини янги инновацион билимлар, илғор ахборот технологиялари, ахборот хизматлари ва маҳсулотлари ташкил этади. Илғор инновацион-таълимий ва ахборот-технологик инновациялар иқтисодий ўсишнинг ва рақобатбардошликни оширишнинг ҳал қилувчи омили ҳисобланади. Иқтисодий ўсишнинг инновацион йўналиши иқтисодий динамика ривожланишининг қонуний натижаси бўлиб, унинг сермазмун таърифини ва намоён бўлишидаги ўхшаш шаклларни очиш эса иқтисодий ва инновацион бошқарув ғояси ривожланиш ҳисобланади. XX аср ўрталарида статик неоклассик микроиқтисодий назария усулларида фойдаланишга асосланган иқтисодий ўсишнинг шаклланаётган янги типдаги ўзига хос томонларини аниқлаш ва текшириш бўйича биринчи тадқиқотлар бошланган эди. Асосланаётган ҳодиса таркибига ишлаб чиқариш, ҳаражат ва баҳонинг вақтли траекториялари киритилади. Тадқиқотлар натижаларига кўра, ривожланган мамлакатларда анъанавий микроиқтисодий назариянинг доимий масштаб самараси ушлаб турилса, бир ишчига тўғри келадиган капитал ва бошқа ишлаб чиқариши омилларини оширишга боғлиқ бўлган ишлаб чиқариши вазифалари алоҳида белгиланадиган бир ишчи ишлаб чиқарган маҳсулотини ошириш имкониятини етарлича тўлиқ тушунтириш қийин кечади. Таниқли иқтисодчилар Шумпетер ва Дж.Хикс иқтисодий динамикада сифатли силжишга олиб келувчи янгиликларни киритиш, ишлаб чиқариши функцияларини ўзгартириши сифатида талқин қилинишини асослаб беришди. 50-йилларнинг охирида Р.Солоу техник тараққиёт деб номланган бу феноменни батафсил кўриб чиқди ва таҳлил қилди. Портер¹⁰⁹ рақобатчиликнинг турли шаклларида батафсил таъриф беради. Бунда у ривожланаётган иқтисодиётнинг уч босқичини кетма-кет ажратиш берди ва уларга рақобатчиликнинг турли шакллари таъсир этишини ҳамда ривожланишнинг тегишли мақсадларга ажратилишини асослади:

1. Factor - driven Economy - ишлаб чиқариш омиллари билан ҳаракатланувчи иқтисодиёт. Иқтисодий тизимнинг бу босқичи учун рақобатбардошлик асосан ишлаб чиқаришнинг кам чиқимлилиги билан таъминланади, бу табиий ва инсоний ресурсларнинг етарлилиги ва арзонлиги билан асосланади.

2. Investment - driven Economy – инвестициялар билан ҳаракатланувчи иқтисодиёт. Бубосқич учун ишлаб чиқариш ва инвестицияларнинг техник даражасига боғлиқ рақобатбардошлик хосдир.

3. Innovation - driven Economy - инновациялар билан ҳаракатланувчи иқтисодиёт. Бу иқтисодиётда мақсадли устуворлик ресурслардан қимматли истеъмолчиликка томон ўзгаради. Бу ерда истеъмолчи учун қимматли нарсани яратиш асосий бўлиб қолади. Инновацион иқтисодиётда ишлаб чиқариш чиқимининг камайиши асосий мақсад ҳисобланмайди. Бу ерда чиқим миқдори рақобатчиларнинг чиқимидан ошмаслиги керак. Иқтисодиётнинг бундай ривожланишидаги асосий мақсад инновациялардир¹¹⁰. БМТнинг саноат ривожлантириш бўйича қўмитаси ЮНИДО маълумотида кўра, глобаллаштириш ва иқтисодий либераллаштириш

¹⁰⁹ Майкл Портер. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран <https://www.litres.ru/maykl-porter/mezhdunarodnaya-konkurenciya-konkurentnye-preimushchestva-stran>

¹¹⁰ Халқаро мустақил аграр сийсат институти ФАО, РОССТАТ ва халқаро савдо бўйича БМТ маълумотлар базаси (БМТ савдо базаси) маълумотлари.

ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларнинг саноат ривожланиши ва рақобатбардошлик даражасида доимий ортиб бораётган узилиш муаммоларини ҳал эта олишмайди. Ҳолатни тузатиш учун Халқаро ҳамжамият ва миллий ҳукуматлар рақобатбардошликка юқори йўл билан ривожланаётган иқтисодиётнинг олға силжишига ёрдам беришлари керак, яъни дунёвий билим ва технологияларни ўзлаштириш, шунингдек, хусусий инновацион ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳисобига ёрдам бериш зарур. Бундай стратегия хорижий инвесторлар арзон табиий ва меҳнат ресурсларига қизиқаётган бир пайтда “Рақобатбардошликка қуйи йўл билан” боришга қарама-қарши қўйилган. Жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатлари учинчи босқичга иқтисодиётнинг инновацион ривожланиш босқичига ўтишди. Россия эса биринчи босқичдан иккинчи босқичга ўтиш даврида (асосий таянч хом ашё ресурсларини излаб топиш ва жаҳон бозорида сотиш тармоқларидаги инвестицияларига қилинган). Лекин бугунги кунда хўжалик оборотида катта табиий ресурсларни арзон ишчи кучини жалб этишга асосланган иқтисодий ўсиш моделига таяниш рақобатчиликда умидсиз ютказиш демакдир. Бу эса жаҳондаги динамик ривожланаётган мамлакатларда ҳам ашёвий ва ақлий томонидан ортиқча бўлиб боради. Иқтисодий трансформация жараёнидаги мамлакатлар одатда рақобатчиликка қуйи йўл билан борадилар ва технологик ривожланишга етиб оладилар. Бу ривожланиш эски технологияларга асосланган бўлиб, мамлакатга кириб келаётган хорижий инвестициялар ёки ривожланаётган мамлакатлардан лицензиялар сотиб олиш йўли билан амалга оширилади. Бундай шароитда ривожланаётган мамлакатлардаги рақобатбардош товарлар жаҳоннинг мавжуд бўлган стандарт товарлар ва хизматлар бозорларида чиқарилиши мумкин. Бу ҳолда рақобатбардошликка эришиш учун арзон табиий ва меҳнат ресурсларини ишлаб чиқаришга жалб этиш ва хорижий стандарт технологияларини жалб этиш асосида ишлаб чиқарилган стандарт товарлар ва хизматларга сарфланган ҳаражатларни қисқартириш ҳисобига эришилади.

Шу билан бирга, ҳозирги пайтда фан ва технологик инновацияларнинг маҳаллий иқтисодиётнинг ўсишидаги муҳим омилга айланиш зарурияти ҳақида гап бормоқда. Шунинг учун Ғарбда анчадан бери амалга ошаётган инновацион жараённинг истиқболли модели муҳим муаммолардан бири ҳисобланади. Бу ҳолда инновацион жараёнларнинг янги ривожланиш тенденцияларини, уларнинг прогрессив моделлари ва тузилмасини кўриб чиқиш лозим.

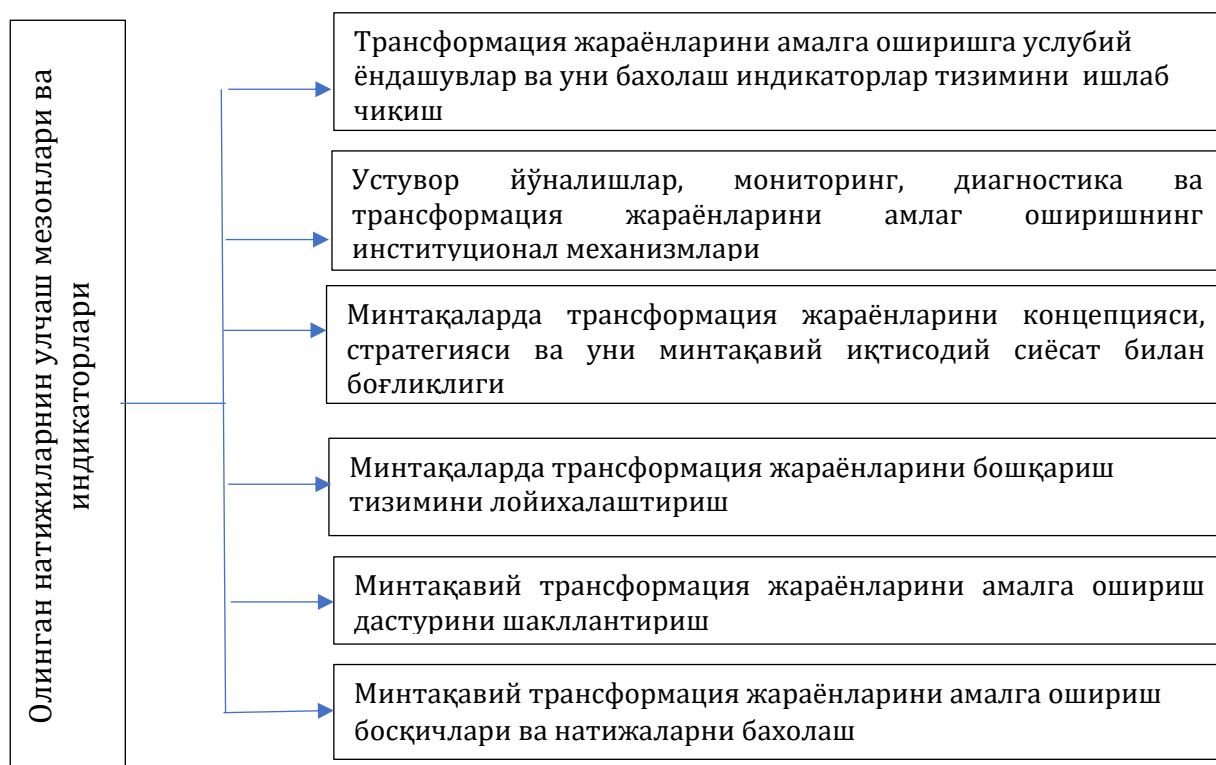
Хорижий тажрибаларга кўра, бозор иқтисодиётида инновация жараёни доимий ўзгарувчи эҳтиёжни қондириш учун янгиликларни узлуксиз амалга оширишдан иборат. Бу борада янгиликларни “жорий этиш” муаммосининг, аниқроғи қабул қилиш муаммосининг йўқлигини билдирмайди, аксинча, у марказий муаммо ҳисобланади. Лекин уни ҳал этиш янгилик ғояси шаклланишининг дастлабки босқичларидаёқ бошланади.

Иқтисодий адабиётларда ўн йиллар давомида инновация жараёнларининг моҳияти бўйича мунозаралар олиб борилади. Баъзи муалифлар инновация жараёнини янги билимлар яратиш, уни ишлаб чиқаришга жорий этиш ва бутун иқтисодиёт масштабида тарқатиш бўйича узлуксиз, мажмуавий жараён сифатида кўриб чиқадилар (Яковца, 2000).

Ҳозирги пайтгача маҳаллий иқтисодиётда инновация жараёнларини амалга оширишнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, фан янгиликларининг асосий импулси ҳисобланади, унинг ривожланишига давлат маъсулиятли бўлади, илмий-текшириш ва конструкторлик-тажриба ишлари йўналишларини аниқлайди. Лекин молиялаштириш муаммолари ва ресурсларини тақсимлаш келгуси йўналишларни техник имкониятларини танлашда бозор механизмларини киритиш зарурияти туфайли бундай модел Ўзбекистонда ягона эмас. Ғарб мамлакатлари инновация жараёнининг янги глобал тармоқли моделини ўзлаштиришга ва очиб беришга анча олдинга ўтишди. П.Друкернинг фикрига кўра инновация жараёни ташкилотнинг ички ёки ташқи муҳитидан келиб чиқувчи муаммолар ва имкониятлар манбаига эгадир. У ички сабабларга қуйидагиларни киритади: кутилмаган ҳолатлар, номутаносиблик, қарама-қаршилиқ, ишлаб чиқариш жараёни талаблари, бозордаги ўзгаришлар. Инновация жараёнларини глобаллаштириш - кўп қиррали мураккаб ҳодисадир. У инновацияларни ўтказиш бўйича мамлакатлар кооперациясидан иборат бўлиб, халқаро меҳнат тақсимоли асосида турли мамлакатлар бўйича инновация жараёнининг барча босқичларини тақсимлайди. Глобаллаштиришнинг бошланғич босқичида бу жараёнга инновация жараёнининг биринчи босқичлари киритилган ва у ривожланган мамлакатлар томонидан амалга оширилган ҳамда асосан фанни глобаллаштиришга қаратилган. Бугунги кунда инновация жараёнлари глобаллаштиришга янгидан янги мамлакатлар қўшилмоқда, хусусан, янги индустриал

мамлакатлар, бу эса инновация жараёнининг барча босқичларини дунё миқёсида амалга ошириш имконини беради. Ривожланаётган мамлакатларнинг ҳозирги замон иқтисодий тараққиёт тенденцияларига мувофақиятли мослашиши инновация жараёнларини глобаллаштиришнинг қўшилиши билан боғлиқдир. Бу боғлиқлик Ўзбекистонда инновация жараёнларини фаоллаштириш, уларни глобаллаштириш орқали мумкинлигини ифодалайди. Инновацион салоҳияти туфайли Ўзбекистон инновация жараёнини биринчи босқичларида қатнашишга давогар бўлиши мумкин. Инновация учун ташқи импульсиялар сифатида куйидагилар аҳамият касб этади: демографик ўзгаришлар, технологик ўзгаришлар, янги билимлар ва бошқалар. Инновация фаолияти учун энг кучли ташқи рағбатлантирувчи омилларданбири янги билим ва технологиялардир. Янги технологиялар пайдо бўлгандаинновацион фирмалар янгилик киритишда ва янги бозорларда уларни синабюқори даромад олишлари мумкин. Шу билан бирга бошқа омиллар инновацион жараён манбалари сифатида янгиликлар имитацияси, тажрибабазасида ўқитиш, ҳамкорлик тўғрисида ва лицензияли келишувларкабиларни ажратиб кўрсатишган. Қатор мамлакатларнинг тажрибаларига кўра инновация технологияларнинг юқори тезликда ўсишида агропарклар муҳим ўрин тутуди, улар АҚШда 160 дан ортиқ, Финландияда 20 га яқин, Хитойда 50 дан ортиқ, Ҳиндстонда 13 та.

Трансформация жараёнини тўғри танлаш ресурсларни иқтисодий ривожланиш салоҳиятини рўёбга чиқаришга ва шу билан бозор шароитида минтақаларнинг самарали ривожланишини таъминлашга имкон беради (1-расм).

1-расм. Минтақаларда трансформация жараёнларини амалга ошириш алгоритми¹¹¹

Трансформация стратегиясини ишлаб чиқиш жараёнида маъмурий ислохотлар концепциясини амалга ошириш контекстида ҳудудларнинг ўрни, роли ва функциялари белгиланади, ўзгарувчан иқтисодий шароитида минтақани ривожлантиришнинг стратегик устувор йўналишлари белгиланади, стратегияни янги институционал шароитда амалга оширишнинг иқтисодий, молиявий ва ташкилий механизмлари асосланади.

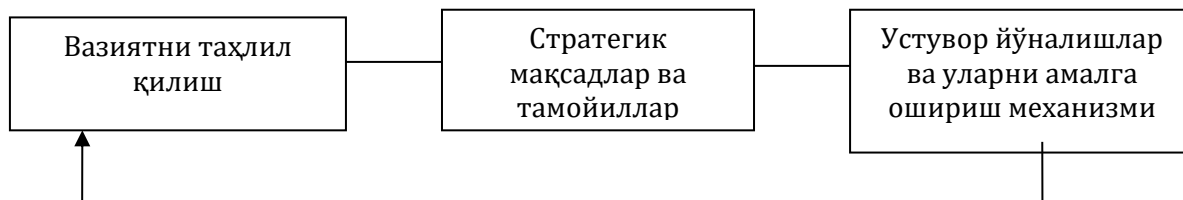
Ҳозирги даврдаги дунё муаммоларига муносиб жавоб берадиган минтақавий трансформация стратегияларини ишлаб чиқишга ёндашувнинг куйидаги хусусиятлари шакллантирилган:

¹¹¹Муаллифлар томонидан илмий адабиётларни умумлаштириш асосида тузилган

сифат жиҳатидан янги, глобал миқёсда ривожланишнинг ягона векторига бирлаштирадиган минтақавий стратегияни шакллантириш, унда инновацион, мотивацион, иқтисодий, ташкилий, маъмурий ва бошқа таркибий қисмлар мавжуд;

стратегия - бу қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият вакиллари, йирик корхоналар, банклар, хўжалик бирлашмалари, хусусий сектор, университетлар, илмий-тадқиқот институтлари, маҳаллий жамоалар ва нодавлат ташкилотлар раҳбариятининг шериклик маҳсулидир.

Стратегияни шакллантириш жараёнининг алгоритми 2-расмда келтирилган.

2-расм. Минтақавий трансформация стратегиясини шакллантириш алгоритми¹¹²

Минтақавий трансформация стратегиясини шакллантириш учун ахборот-таҳлилий базани тайёрлаш учун бир қатор таҳлилий ишларни бажариш керак. Уларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- минтақавий статистика маълумотларини «анъанавий» таҳлил қилиш;
- минтақа ривожланишининг тарихий томонини таҳлил қилиш;
- минтақадаги стратегик режалаштиришнинг ретроспективаси;
- ташқи экспертлар томонидан минтақа баҳоларини таҳлил қилиш;
- минтақа иқтисодиётининг мавжуд тузилишини таҳлил қилиш ва баҳолаш;
- ялпи ҳудудий маҳсулот таркибини таҳлил қилиш;
- худудларнинг кластерли таҳлили.

SWOT-таҳлил минтақанинг иқтисодий ривожланишининг бошланғич шартларини таҳлил қилиш ва унинг рақобатбардошлик салоҳиятини баҳолаш.

Минтақанинг трансформация стратегиясини шакллантириш учун бу мамлакатдаги ва дунёдаги ўрни тўғрисида, унинг ривожланишини белгиловчи фаолият ва ҳаракатлар мақсадлари тўғрисидаги назарий саволларга жавоб беришдир (1-жадвал).

1-жадвал

Минтақавий иқтисодиётни ривожлантириш назариялари ва илмий мактаблари¹¹³

№	Назария, мактаб, тушунча	Муаллифлар	Асосий қоидалар ва натижалар
1	Теория сельскохозяйственного Қишлоқ хўжалиги штандортлар и назарияси	Й. Тюнен	Й. Тюнинг тадқиқотларида қишлоқ хўжалиги комплексининг самарадорлигини таҳлил қилиш, уни ташкил этувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг фазовий локализациясининг ўзига хос хусусиятларига қараб амалга оширилди. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини маҳаллийлаштиришнинг мақбул модели бу марказ атрофида турли хил қишлоқ хўжалиги ихтисослашувига ега бўлган худудларни рамзий маънода турли хил камарларнинг маълум бир тўпламини шакллантиришдир.

¹¹²Муаллиф томонидан тузилган

¹¹³ Социально-экономическая эффективность: опыт США. Ориентир на глобализацию /Отв. Ред. Э.В.

2	Штандорта назарияси саноат корхона ия	В. Лаунхардт (1982)	Хўжалик юритувчи субъектнинг фойдали хом ашё манбалари ва ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиш бозорларига нисбатан мақбул маҳаллийлаштиришни топиш методологияси ишлаб чиқилган. Аслида, В. Лаунхардтнинг тадқиқотлари transport харажатларини минималлаштиришга қаратилган классик иқтисодий вазифани тақдим етди
3	Штандорта назарияси саноат ишлаб чиқариши	А. Вебер	Тадқиқотчи ишлаб чиқаришнинг мақбул фазовий жойлашишини аниқлашда учта асосий "йўналишни" аниқлайди-транспорт йўналиши, меҳнат харажатларини минималлаштириш йўналиши ва агломерация йўналиши, яъни муаммони ҳал қилишда нафақат транспорт харажатлари, балки ишлаб чиқаришнинг умумий харажатлари ҳисобга олинади. ва агломерация омили
4	"Марказий жойлар" назарияси	В. Кристаллер	Назария асосий товарларни (зарур товарларни) ҳар қандай турар-жой агломерациясида, кийим-кечак, ўртадаги узоқ муддатли товарлар ва ҳашаматли буюмлар билан ифодаланган товарлар гуруҳида ишлаб чиқариш ёки тақдим етиш сабабларини тушунтиради., фақат енг йирик агломерацияларда
5	Ўсиш қутбларида ишлаб чиқариш концентрацияси назарияси	Ласуэн Х.Р., Будвиль Ж., Потье П	Ушбу назария 200 йилдан ортиқ вақтдан бери мавжуд, аммо бу даврда ўсиш қутбларини (ўсиш нуқталарини) аниқлашнинг асосий ёндашувларида ўзгаришлар юз берди. Ўсиш қутбларини шакллантиришнинг асосий шарти қўйидаги омилларнинг таъсирига, яъни ресурс потенциалига, минтақа аҳолисининг ижтимоий-демографик хусусиятларига ва бошқаларга қараб саноат ишлаб чиқаришининг концентрацияси ҳисобланади.
6	Назария худудий ишлаб чиқариш комплексларини шакллантириш	Бандман М.К. и др	Ушбу назария алоҳида минтақавий иқтисодий тизим доирасидаги турли хил муносабатларни иқтисодий ва математик моделлаштиришга асосланган. Асосий эътибор иқтисодий агентлар ўртасидаги муносабатларни ўрнатиш ва сақлаш билан боғлиқ харажатларни минималлаштиришга, бошқача қилиб айтганда, минтақавий иқтисодиётнинг транзакцион харажатларини минималлаштиришга қаратилган.
7	Минтақадаги хўжалик юритувчи субъектларнинг фазовий ташкил этилиши	Гранберг А.Г (2009)	Минтақавий иқтисодий макон географик жиҳатдан аниқланган бирлик емас, балки минтақавий иқтисодиёт фаолиятининг турли жиҳатлари, шу жумладан иқтисодий, ижтимоий, географик ва бошқаларнинг синтезидир.
8	Кластер ёндашуви	М Портер	Кластерли ёндашув минтақанинг чекланган ресурслари ва ривожланишнинг интенсифлашувини ҳисобга олган ҳолда саноат ишлаб чиқаришини биргаликда ривожлантириш имкониятларидан келиб чиқади

Минтақавий трансформация стратегиясини «ижтимоий келишув шартномаси», ҳокимият, бизнес ва жамоатчилик ўртасидаги ўзаро алоқаларни ташкил этиш воситаси сифатида қараш керак. Шунинг учун минтақа стратегиясида минтақа ривожланишининг умумий манфаатларига мувофиқлаштирилган ва бирлаштирилган минтақа аҳолисининг турли гуруҳлари манфаатлари

ҳисобга олиниши керак.

устувор йўналишлар ("ўсиш нуқталарини" қўллаб-қувватлаш). Миллий иқтисодиётни модернизациялашнинг ҳозирги босқичининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги ривожланиш сценарийларини ажратиш мумкин:

минтақанинг маъмурий чегаралар билан чекланган, иқтисодиётнинг мавжуд тузилишини сақлаб қолган ва етакчи тармоқларни модернизация қиладиган биръанавий биръанавий ижтимоий-иқтисодий стратегияси, аслида

илгари танланган йўналиш бўйича ривожланишнинг давоми бор бўлиб, у ҳукмрон тенденциялар томонидан белгилаб қўйилган;

мавжуд тенденциялар ва тенденцияларнинг маълум бир ўзгаришига асосланган иқтисодий, ташкилий, маъмурий ва бошқа таркибий қисмларни, мотивацион, ижтимоий (шу жумладан, миграция, қишлоқ аҳолисининг ташаббускорлигини ҳисобга олиш) ривожланишининг сифат жиҳатидан янги векторига бирлаштирадиган инновацион стратегия.

Минтақанинг трансформация стратегиясини ишлаб чиқишнинг асосий механизмлари:

иқтисодий ривожланишга кластерли ёндашув;

иқтисодий ўсишга ҳисса қўшадиган минтақавий ҳокимият (унинг фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонлари аниқланган) ва хусусий сектор учун мотивация манбаи;

самарали маъмурий ресурс (минтақаларда маъмурий ислоҳот, ривожланишга йўналтирилган).

Сўнги пайтларда минтақаларни таҳлил қилишда тизимли ёндашувдан фойдаланиш фаоллашди, бу биринчи навбатда ижтимоий-иқтисодий ва экологик тизимлар сифатида ўрганишда намоён бўлади. Ривожланган мамлакатларнинг минтақавий сиёсати узоқ вақт давомида асосан ишлаб чиқарувчи кучларни тақсимлаш жараёнларига давлат таъсири сиёсати бўлиб келганлиги тасодиф эмас.

Фаол минтақавий сиёсатни олиб борадиган ушбу давлатлар ривожланмаган ҳудудларни ривожлантириш, депрессия қилинган саноат майдонларини қайта қуриш, агломерацияларни номарказлаштириш ва саноат ишлаб чиқариш концентрацияси устидаги майдонлар, кластерларни шакллантириш ва бошқалар билан ажралиб туради.

Хулоса ва таклифлар.

Тўғри танланган трансформация стратегияси куч ва маблағларни иқтисодий ривожланиш салоҳиятини рўёбга чиқаришга ва шу билан бозор шароитида ҳудудларнинг самарали ривожланишини таъминлашга имкон беради. Стратегияни ишлаб чиқишда янги иқтисодий шароитларда ҳудудларнинг ўрни, роли ва вазифалари аниқланади, ўзгарувчан иқтисодиёт шароитида минтақани ривожлантиришнинг стратегик устуворликлари белгиланади, стратегияни янги институционал шароитда амалга оширишнинг иқтисодий, молиявий ва ташкилий механизмлари асосланади. Албатта, муайян минтақанинг ривожланиш стратегияси мамлакатнинг ривожланиш стратегиясига мос келиши ва у билан яҳлит бўлиши керак.

Виоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурлари ва устуворликларини шакллантиришда ҳокимликларнинг республика органларига боғлиқлиги мавжуд. Юқоридан пастга тушадиган ҳужжатлар ҳокимликлар учун қўлланма бўлиб хизмат қилади, уларни ҳар қандай усулда бажариш керак. Ҳокимликлар минтақани ривожлантириш учун стратегик муаммоларни мустақил равишда чуқур ва комплекс равишда ишлаб чиқмайдилар. Шунинг натижасида ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда қуйидаги муаммолар мавжуд:

ҳудудларнинг иқтисодий салоҳиятидан етарли даражада фойдаланилмапти, республика дастурларини ишлаб чиқишда ва амалга оширишда минтақавий ўзига хослик етарлича ҳисобга олинмапти;

минтақа иқтисодиётининг асосан хомашёга йўналтирилганлиги сақланиб қолмоқда;

ички ва хорижий инвестицияларни жалб қилишда сезиларли номутаносибликлар;

маҳаллий бюджетларни шакллантириш учун молиявий базанинг етарли эмаслиги;

ресурслар ва улардан сакмарали фойдаланиш ўртасидаги номутаносибликлар;

минтақалараро иқтисодий интеграция яхши ривожланмаганлиги;

минтақавий менежментнинг суст даражаси (иқтисодий қарорларнинг юқори марказлаштирилганлиги), соҳавий ёндашув ва идоравий манфаатларнинг устунлиги;

республика, минтақа, ишбилармон ва маҳаллий ҳамжамият манфаатларини ўзида муҷассам этган ягона стратегик ривожланиш дастури мавжуд эмас.

Шу билан бирга, минтақавий стратегияни ишлаб чиқишнинг ўзига хослиги куйидагилардан иборат:

худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясида худудларнинг муаммоларни ҳал этишдаги оқилона ҳиссасини ҳисобга олган ҳолда давлатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ўрта муддатли ва узоқ муддатли вазибаларини амалга оширишга қаратилган чора-тадбирлар тизими кўриб чиқилади, ушбу муаммоларнинг ҳақиқий шартлари ва ривожланиш чекловлари билан белгиланади;

худудни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ресурс имкониятларини, мавжуд ижтимоий-иқтисодий вазиятни таҳлил қилишдан келиб чиқадиган умумий мақсадлар, вазибалар, худудни ривожлантириш йўналишлари, минтақадан ташқари шароитларни ривожлантиришнинг мумкин бўлган сценарийлари ва уларни амалга ошириш механизмларини белгилаб берувчи ҳужжатдир;

минтақавий ривожланиш стратегияси ягона давлат доирасида жамиятни ривожлантириш мақсадларига таъсир этувчи шарт-шароитлар ва омиллар тизимидан ривожланишнинг муайян босқичидаги ижтимоий-иқтисодий вазиятга, марказ ва минтақа ўртасида юзага келадиган муносабатларга, ташқи иқтисодий вазиятга қараб ўзгаради;

стратегияни ҳеч қачон охиригача ўйлаб топиб бўлмайди ва уни ташқи ва ички шароитлар ўзгарганда тузатиш мажбурий тартиб бўлиши керак;

стратегия “тўғридан-тўғри ҳаракат” ҳужжати эмас, балки фақат ҳужжатларнинг бутун тизимини ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилади: туманлар, шаҳарлар ва қишлоқларни, алоҳида тармоқларни ривожлантиришнинг стратегик режалари, комплекс мақсадли дастурлар, узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган дастурлар, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг жорий режалари, турли даражадаги давлат органлари фаолиятининг режалари, қонунчилик ташаббуслари;

стратегиянинг бир қисми сифатида мотивацияни ривожлантириш, ташаббускорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш ҳамда иш ўринлари яратиш ва қишлоқ аҳолисининг даромадларини оширишни рағбатлантириш асосида камбағалликни камайтиришнинг янги ижтимоий-иқтисодий модели ишлаб чиқилади.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Аузан, А.А. (2014) *Альтернативные стратегии оптимизации государственного регулирования* / А.А. Аузан // Журнал Новой экономической ассоциации. – № 3 (23). – С. 154–157.

Ахполова, В.Б. *Функциональное содержание социально-экономической системы региона* / В.Б. Ахполова, З.М. Хашева // Региональная экономика: теории и практика. – 207. – № 10 (49). – С. 13–18.

Гранберг А.Г. (2003) *Отечественная школа региональных экономических исследований* // Российские экономические школы / Под ред. Ю.В. Яковца. – М.,

Гранберг, А.Г. (2004) *Основы региональной экономики* / А.Г. Гранберг. – М.: Издательский дом ГУ–ВШЭ. – 495 с.

Гранберг, А.Г. (2009) *Программы фундаментальных исследований пространственного развития России и роль в ней Северо-Западного региона* // Экономика Северо-Запада: проблемы и перспективы развития. – № 2–3. – С. 5–11.

Гринчель, Б.М. (2012) *Измерение динамики агломерационных процессов в региональной экономике* / Б.М. Гринчель, А.А. Антонова // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – № 5. – С. 79–90.

Двас, Г.В. (2016) *Региональный научно-технологический комплекс как база инновационного развития региона (на примере исследования перспектив развития фундаментальной науки в Санкт-Петербурге)* / Г.В. Двас // Стратегическое планирование в регионах и городах России: пространство выбора и выбор пространства. Доклады участников XIV общероссийского Форума лидеров стратегического планирования. Санкт-Петербург, 19–20 октября 2015 г. / Под ред. Б. С. Жихаревича. – СПб.: МЦСЭИ «Леонтьевский центр». – С. 58 – 60.

Катъкало, В.С. (2002) *Ресурсная концепция стратегического управления: генезис основных идей и понятий* / В.С. Катъкало // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 8: Менеджмент. – Вып. 4. – С. 20–42.

- Клейнер, Г.Б. (2008) Модернизация экономики и общественное развитие / Г. Б. Клейнер. – В 3 книгах. – Кн. 2. – М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, – С. 6–15.*
- Лаунхардт К. (1982) Треугольник Лаунхардта. - М.,*
- Макконелл, Л. (1992) Экономика: принципы, проблемы и политика / Л. Макконелл, Л. Брю; перевод с 13-го англ. изд. – М.: Республика, – Т. 1. – 974 с.*
- Пчелинцев, О.С. (2004) Региональная экономика в системе устойчивого развития / О.С. Пчелинцев. – М.: Наука, – 457 с*
- Румянцев, А.А. (2013) Основные свойства и проблемные поля научно-инновационного пространства региона / А. А. Румянцев // Пространственная экономика. – № 2. – С. 103–118.*
- Тимофеев, Р.А. (2015) Разработка стратегии устойчивого регионального развития на основе реализации ресурсного потенциала: Дис. ... д-ра. экон. наук: 08.00.05 / Тимофеев Роман Андреевич. – Казань, – 484 с.*
- Филиппов, Ю.В. (2013) Теории местного экономического развития: учебное пособие / Ю.В. Филиппов, Т.Т. Авдеева, Т.Г. Лаврова. – М.: КНОРУС, – 102 с.*
- Шнипер, Р.А. (1991) Регион: экономические методы управления / Р.А. Шнипер. – Новосибирск: Наука, – 320 с.*
- Яковца Ю.В. (2000) Инновации: теория, механизм, государственное регулирование. Учебное пособие /Под ред. Ю.В. Яковца. –М.: Изд-во РАГС, – С. 17.*